

Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ ΣΗΜΕΡΑ - ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ*

Τα τελευταία είκοσι χρόνια η φιλοσοφία στη Βρετανία έχει γίνει μια δραστηριότητα που επιτελείται κατ' ιδίαν από συναινούντες ενήλικες οι οποίοι απαρτίζουν μια περιθωριακή και εσωστρεφή κοινότητα με ελάχιστο ενδιαφέρον, αλλά και απήχηση, στην κοινωνία γενικότερα. Το γεγονός αυτό ακόμα και για το αγγλοσαξωνικά δεδομένα αποτελεί ένδειξη σοβαρής πχρακμής. Στο πρώτο μισό του αιώνα μας μαθηματικοί του Καίμπριτζ, όπως ο Alfred Whitehead και ο Bertrand Russel, πρόσθεσαν λογικό σφρίγος και δυναμισμό στη φιλοσοφία καθιστώντας τη Βρετανία ένα από τα σπουδαία κέντρα του φιλοσοφικού κόσμου. Στη συνέχεια ο Wittgenstein στο Καίμπριτζ, ο Ayer, ο Austin και ο Ryle στην Οξφόρδη προσπάθησαν να διατηρήσουν αυτήν τη ισχυρή παράδοση μετατοπίζοντας το βάρος των ερευνών τους από την λογική στη λεπτή σχέση ανάμεσα στο κόσμο που κατοικούμε και τις κοινές, προδοτικές λεξούλες που χρησιμοποιούμε για να τον περιγράψουμε και, βέβαια, να τον κατανοήσουμε. Σήμερα, αν προσπαθούσε κανείς να φτιάξει ένα κατάλογο με τα ονόματα των σπουδαιότερων φιλοσόφων του κόσμου, δύσκολα θα εύρισκε-με εξαίρεση ίσως μιά φούχτα ηλικιωμένων-ονόματα από τον αγγλοσαξωνικό χώρο.

Η σύγχρονη αγγλοσαξωνική φιλοσοφία είναι ενσυνείδητα και, δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε, κατ' αποκλειστικότητα ακαδημαϊκή. Οι Βρετανοί φιλόσοφοι έχουν έντονα ανεπτυγμένη επαγγελματική συνείδηση με σημεία αναφοράς τον συνάδελφο και τον φοιτητή. Με άλλα λόγια, έχουν συνείδηση ότι το αντικείμενο με το οποίο ασχολούνται προσρίζεται να διδαχθεί σε φοιτητές και ταυτόχρονα είναι αντικείμενο έρευνας μέσα στα πανεπιστήμια. Αυτή η αντίληψη για την φιλοσοφία οπωσδήποτε θέτει ορισμένους περιορισμούς στο έργο και στις υπευθυνότητες του φιλοσόφου. Ένας από τους περιορισμούς αυτούς αφορά τη σχέση φιλοσόφου και κοινωνικού συνόλου. Στη Βρετανία η σχέση αυτή είναι σχέση αμοιβαίας αδιαφορίας. Για παράδειγμα, η ιδέα της παρακολούθησης της κηδείας ενός φιλοσόφου από εκατοντάδες χιλιάδες λαού, όπως συνέβη στη Γαλλία με το θάνατο του Sartre, θά'ταν εντελώς αδιανόητη στην Αγγ-

* Διάλεξη που έγινε στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων στις 3 Δεκεμβρίου 1984.

λία. Από τη μεριά του όμως και ο Sartre πάντα υποστήριζε ότι η σκέψη του ήταν μια πολιτική πράξη αφοσιωμένη στη ζωή των απλών ανθρώπων. Κάτι παρόμοιο συνέβη πρόσφατα και στην Ιταλία όταν ο Karl Popper προσκλήθηκε να λάβει μέρος σ' ένα φιλοσοφικοπολιτικό συνέδριο, για την οργάνωση του οποίου βοήθησε το Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα. Κάθε μέρα οι εισηγήσεις μεταδίδονταν από την τηλεόραση και κυριαρχούσαν στις πρώτες σελίδες των ιταλικών εφημερίδων μ' ένα τρόπο που ποτέ δεν θα μπορούσε να συμβεί στην Αγγλία. Ο λόγος ήταν κύρια πολιτικός. Το Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα, που ήταν από του οργανωτές του συνεδρίου, ήθελε να διατηρήσει την ιδεολογική απόσταση του από τον μαρξισμό και θεώρησε ότι ο Popper (ένας από τους κυριότερους σύγχρονους κριτές του μαρξισμού και της ψυχανάλυσης) είχε την ικανότητα και τα επιχειρήματα να το κάνει. Και πάλι βλέπουμε εδώ αυτό που λείπει από τη Βρετανία: την άμεση σχέση φιλοσοφίας και κοινωνικής ζωής.

Πριν προχωρήσουμε να εξετάσουμε τα στοιχεία και τα αίτια της φιλοσοφικής παρακμής στον αγγλοσαξωνικό χώρο, πρέπει να πούμε λίγα λόγια για την προέλευση και τα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης φιλοσοφικής κίνησης προσπαθώντας μέσα απ' αυτά να εντοπίσουμε τα στοιχεία - και πιθανόν τους παράγοντες- που συνιστούν την κρίση της.

Όταν μιλάμε για «φιλοσοφία στην Αγγλία σήμερα», ο νους μας πηγαίνει σε προσδιορισμούς όπως «αναλυτική φιλοσοφία», «φιλοσοφική ανάλυση», «οξφορδιανή φιλοσοφία», ή άλλους συναφείς, που όμως αποφάσισα να μη χρησιμοποιήσω στο τίτλο της εισήγησης για τον εξής λόγο. Πέρα από την γενικότερη δυσκολία προσδιορισμού σχολών φιλοσοφίας στη σύγχρονη ευρωπαϊκή σκέψη εξαιτίας (α) της έλλειψης ενός μεγάλου φιλοσόφου που να δώσει καθοδηγητικές ιδέες και όνομα σε μία φιλοσοφική κίνηση (όπως π.χ. ο Επίκουρος, ο Kant ο Hegel), ή (β) της έλλειψης μιας γενικής συμφωνίας πάνω σε φιλοσοφικό δόγμα και συμπέρασμα που να προσδώσει ενότητα σε μία ομάδα φιλοσόφων (βλ. π.χ. «στωϊκισμός», «λογικός θετικισμός»), ο χαρακτηρισμός της σύγχρονης αγγλικής φιλοσοφίας κάτω από έναν όρο-ομπρέλλα δημιουργεί πρόσθετες δυσκολίες, εξ αιτίας του γεγονότος ότι αυτή τη στιγμή υπάρχουν τόσες πολλές διαφορετικές και συγκρουόμενες τάσεις που η ένταξή τους κάτω από το γενικό όρο «αναλυτική φιλοσοφία» θα υπεραπλούστευε, αν όχι κυριολεκτικά θα αλλοίωνε, τις έντονες εσωτερικές διεργασίες που συντελούνται στο χώρο της αγγλικής φιλοσοφίας σήμερα (κύρια από την αρχή της δεκαετίας του '80 και εξής). Παρά ταύτα όμως στη συνέχεια θα χρησιμοποιήσω τους όρους «αναλυτική φιλοσοφία» και «φιλοσοφική ανάλυση», αφ' ενός μεν για λόγους μεθοδολογικούς, αφ' ετέρου δε γιατί η συγκεκριμένη φιλοσοφική κίνηση στην περίοδο του πρώιμου ενθουσιασμού και της ακμής της, τότε που κυριολεκτικά σάρωνε στον αγ-

γλικό χώρο σπρώχνοντας στο περιθώριο κάθε άλλη κίνηση¹ (γύρω στις δεκαετίες του '50 και '60), συγκέντρωνε εκείνα τα χαρακτηριστικά της μεθοδολογικής ομοιογένειας και σύγκλισης ουσιαστικών ενδιαφερόντων που δικαιώνουν τον χαρακτηρισμό της μ' ένα τέτοιο γενικό όρο. Και μ' αυτά κυρίως τα χαρακτηριστικά θα ασχοληθώ, γιατί μέσα απ' αυτά, όπως θα υποστηρίξω, ξεκινάει η κρίση της.

Καταρχήν λίγα λόγια για την προέλευση της. Η αναλυτική φιλοσοφία, που πρωτεμφανίστηκε στον αγγλοσαξωνικό χώρο στη δεκαετία του '30 και κατάλαβε οριστικά και κατ' αποκλειστικότητα την βρετανική φιλοσοφική σκηνή μετά τον 2ο παγκόσμιο πόλεμο, προήλθε από την κριτική ενσωμάτωση και υπέρβαση τριών φιλοσοφικών κινήσεων που προηγήθηκαν: δηλ. του λογικού ατομισμού, του λογικού θετικισμού και της φιλοσοφίας της κοινής αντίληψης.

Στην αρχή του αιώνα μας με την πρόοδο των μαθηματικών και της λογικής συντελείται μια βαθιά στροφή στο χώρο της φιλοσοφίας. Όπως λέει ο Michael Dummett, «το κέντρο της φιλοσοφίας μετατοπίζεται.... Το πιο σημαντικό σημείο της επανάστασης του Descartes ήταν να κάνει την επιστημολογία τον πιο βασικό κλάδο όλης της φιλοσοφίας.... Η καρτεσιανή προοπτική συνέχισε να κυριαρχεί στη φιλοσοφία μέχρι αυτόν τον αιώνα, οπότε και εκθρονίστηκε από τον Wittgenstein, ο οποίος στο Tractatus αποκατέστησε την λογική ως το θεμέλιο της φιλοσοφίας...»². Η ενασχόληση με το νόημα, με το τί και κάτω από ποιές συνθήκες μπορεί να ειπωθεί και να γίνει κατανοητό, αποτελεί τον πυρήνα του λογικού ατομισμού, όπως τον βρίσκουμε στον Wittgenstein της πρώιμης περιόδου³ και τον Russel της μέσης περιόδου⁴. Η κύρια αντίληψη του λογικού ατομισμού, που αποτελεί αντίδραση στον ολισμό του Bradley και την αντιρεαλιστική εικόνα του κόσμου που πηγαίνει μαζί του, είναι ίδια με αυτή που αποτελεί την βάση του φυσικού ατομισμού: ότι δηλαδή τα πράγματα είναι δυνατό να διαιρεθούν σε μέρη - μόνο που αυτή η διαιρεσιμότητα δεν μπορεί να συνεχίζεται επ' άπειρον, κάπου πρέπει να σταματήσει (βλ. Tractatus, 2.021), διαφορετικά τίποτα δεν υπάρχει.

Ο λογικός ατομισμός εφαρμόζει την ιδέα αυτή στο επίπεδο της γνώσης και της γλώσσας. Θεσπίζει, δηλαδή, ότι πρέπει να υπάρχουν έσχατα μη ανα-

1. Βλ. π.χ. τον κύκλο των ριζοσπαστών διανοητών όπως ο Perry Anderson, Robin Blackburn, Anthony Barnett, Roger Murray.... που κινούνται γύρω από το περιοδικό New Left Review - μια ομάδα που παρά τον δυναμισμό της ήταν και παραμένει περιθωριακή.

2. Frege, Philosophy of Language, London 1973, σ. XV.

3. Tractatus Logico-Philosophicus, 1921 αγγλ. μτφρ. D. F. Pears και B. F. McGuinness, London 1961.

4. «The Philosophy of Logical Atomism», στο έργο του Logic and Knowledge, 1956.

γώγιμα στοιχεία¹ από την σύνθεση των οποίων προκύπτει κάθε γνώση και σημαντικός λόγος. Μια δεύτερη ιδέα που χαρακτηρίζει το μοντέλο του λογικού ατομισμού-μια ιδέα απλή και πειστική - είναι ότι η γνώση προϋποθέτει την αλληλεπίδραση γνωρίζοντος υποκειμένου και αντικειμένου, ή, αναφορικά με την γλώσσα, την αλληλεπίδραση πρότασης και του γεγονότος που περιγράφει. Η αλληλεπίδραση αυτή έχει τη μορφή «καθρεπτίσματος», ή «απεικόνισης» του γεγονότος μέσα στην πρόταση². Οι παραπάνω θέσεις συνιστούν την εικονική θεωρία του νοήματος σύμφωνα με την οποία μιά πρόταση έχει νόημα εάν και μόνο εάν εικονίζει ένα πράγμα ή γεγονός που υπάρχει, ή εάν απαρτίζεται από άλλες προτάσεις (ατομικές) που έχουν αυτήν την λειτουργία. Δύο είναι λοιπόν, σύμφωνα με τον λογικό ατομισμό, οι έννοιες - κλειδιά για την κατανόηση της δομής του κόσμου: η έννοια του «καθρεπτίζουν» («mirroring») και η έννοια του «μέρους -και- του όλου» («part-and-whole»). Η γλώσσα και ο κόσμος μπορούν να διαιρεθούν σε μέρη· τα έσχατα μέρη από τα οποία αποτελούνται καθρεπτίζουν το ένα το άλλο· και αυτό είναι όλο.

Όμως ο λογικός ατομισμός παρά την ευλογοφάνεια του είχε μοιραίες αδυναμίες. Πολύ περιληπτικά, μια απ' αυτές ήταν ότι ποτέ δεν κατάφερε να βρεί και να προσδιορίσει τα «άτομα» της γλώσσας που αποτελούσαν την βάση της υποτιθέμενης πυραμίδας της γνώσης. Μια άλλη αδυναμία του ήταν ότι δεν άφησε κανένα νοηματικό περιθώριο για την ίδια την θεωρία του (και γενικότερα για καμιά φιλοσοφική θεωρία). Γιατί, αν όλος ο λόγος που έχει νόημα συνίσταται είτε σε ατομικές προτάσεις ή συνδυασμούς ατομικών προτάσεων, τότε ποιο το νοηματικό status της πρότασης ότι όλος ο λόγος απαρτίζεται από ατομικές προτάσεις; Η τελευταία πρέπει να θεωρηθεί ότι είναι άνευ νοήματος και επομένως το ίδιο το δόγμα αυτοαναιρείται. (Υπάρχουν βέβαια και άλλες αδυναμίες που δεν είναι του παρόντος να αναφερθούν).

Ο λογικός θετικισμός, με κύριο Άγγλο εκπρόσωπό του τον A. J. Ayer, διαφοροποιείται κατά κύριο λόγο από τον λογικό ατομισμό στο ότι, ενώ ο τελευταίος είναι περισσότερο μιά θεωρία για τον κόσμο, ο πρώτος είναι κύρια μια θεωρία για την γλώσσα. Ο λογικός θετικισμός είναι ριζοσπαστικός εμπειρισμός διατυπωμένος όχι ως ψυχολογική θεωρία αλλά ως θεωρία για την γλώσσα και το νόημα. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή δύο είναι τα κριτήρια νοήματος: η αναλυτικότητα και η εμπειρική επαληθευσιμότητα. Όπως το έθεσε ο Ayer, «μια πρόταση έχει νόημα εάν και μόνο εάν είναι η αναλυτική ή εμπειρικά επαληθεύσιμη»³. Μ' αυτό τον τρόπο, κατά τον λογικό θετικισμό, η γλώσσα (ο σημαντικός λόγος) αποτελείται (α) από μεταβλητά μέρη (δηλ. τις εμπειρικές

1. Βλ. π.χ., τις ατομικές προτάσεις του Tractatus, 4.21, 4.22, 4.221, 5.55, 5.557, 5.5571

2. Βλ. Tractatus, 4.01, 4.014.

3. Language, Truth and Logic, London 1946², σ. 9.

προτάσεις), τα οποία επειδή καθρεφτίζουν την πραγματικότητα, μεταβάλλονται μαζί της· και (β) από μέρη τα οποία δεν διαφοροποιούνται με την διαφοροποίηση των γεγονότων του κόσμου αλλά παρέχουν ένα είδος πλαισίου για τα μεταβλητά μέρη - οι σχέσεις ανάμεσα στα αμετάβλητα μέρη της γλώσσας συνιστούν ακριβώς τους ορισμούς.

Εάν μόνον οι αναλυτικές και οι εμπειρικά επαληθεύσιμες προτάσεις έχουν νόημα, τότε ένας μεγάλος αριθμός προτάσεων (π.χ. της ηθικής, της αισθητικής, της θρησκείας) που δεν ανήκουν ούτε στη μία ούτε στην άλλη κατηγορία χαρακτηρίζονται ως ανοησίες, ως στερούμενες κάθε νόημα. Στο σημείο αυτό ο λογικός θετικισμός είχε επιτυχία σκανδάλου, γιατί ως φιλοσοφική κίνηση ανταποκρινόταν σε δύο μεγάλα αιτήματα της εποχής του· πρώτον φαινόταν να αναγνωρίζει τις τεράστιες και εντυπωσιακές επιτυχίες των φυσικών επιστημών και ταυτόχρονα να κάνει μία σκληρή αλλά αναγκαία διάγνωση για τη στειρότητα της παραδοσιακής φιλοσοφίας, της θρησκείας, της ηθικής. Ταυτόχρονα όμως παρουσίαζε πολλές αδυναμίες, από τις οποίες οι σπουδαιότερες ίσως ήταν (α) ο τρόπος που έβλεπε την σχέση γλώσσας και κόσμου (βλ. παρακάτω σ. σ. 386-387), και (β) το γεγονός ότι η ίδια η θεωρία αυτοαναιρούνταν από την εφαρμογή του δικού της κριτηρίου νοήματος.

Το τρίτο φιλοσοφικό ρεύμα από το οποίο προήλθε η αναλυτική φιλοσοφία και το οποίο μάλιστα η τελευταία κυριολεκτικά ενσωμάτωσε χωρίς καμιά αλλοίωση είναι η φιλοσοφία της κοινής αντίληψης. Το φιλοσοφικό αυτό ρεύμα διαποτιζεται από την βαθιά πεποίθηση ότι ο κοινός νους είναι αλάθητος, ότι οι πιο φανερές καθημερινές πεποιθήσεις μας είναι σωστές, δεν χρειάζονται δικαίωση και πρό πάντων φιλοσοφικό έλεγχο. Αν είναι κάτι που πρέπει να ελεγχθεί, αυτό είναι η ίδια η φιλοσοφία· κατά πόσο δηλαδή η φιλοσοφία εναρμονίζεται με την κοινή αντίληψη και όχι το ανάποδο. Ο κυριότερος εκπρόσωπος της θεωρίας αυτής, ο G. E. Moore, είχε κάποτε πεί ότι ούτε ο κόσμος ούτε η επιστήμη του δημιουργούσαν απορία. Εκείνο που τον προβλημάτιζε ήταν η παραδοξότητα των προτάσεων των φιλοσόφων για τον κόσμο και τις επιστήμες¹. Σύμφωνα με τον Moore, τα πράγματα για τα οποία συνήθως, και με βάση τον κοινό νου, είμαστε σίγουροι είναι *ipso facto* σίγουρα. Ο Descartes κάποτε ξεκίνησε μία νέα φιλοσοφική παράδοση προσπαθώντας να αμφισβητήσει τα πάντα. Αντίστροφα, ο Moore ξεκίνησε μια άλλη αρνούμενος σταθερά να αμφισβητήσει οτιδήποτε. Για τον Moore, οποιαδήποτε άποψη που λέει ότι τα πράγματα μπορεί να είναι διαφορετικά απ' ό,τι φαίνονται είναι πάντα μια κακή χρήση της γλώσσας και τίποτε άλλο. Το πόσο επιβλαβής, από ορισμένες απόψεις, ήταν αυτή η αντίληψη θα το δούμε παρακάτω εξετάζοντας τις επιπτώσεις της στην αναλυτική φιλοσοφία, η οποία, όπως ειπώθηκε, την ενστερνίσθηκε πλήρως.

1. «An autobiography», σ. 14, στο *The Philosophy of G. E. Moore*, P.A. Schilpp (εκδότης), 1942.

Η αναλυτική φιλοσοφία, συνεχίζοντας την παράδοση του λογικού ατομισμού και του λογικού θετικισμού, έχει ως πρωταρχικό αντικείμενό της την γλώσσα και το νόημα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η στροφή προς την γλώσσα δεν είναι αποκλειστικό γνώρισμα της αγγλοσαξωνικής φιλοσοφίας αλλά αποτελεί ένα από τα πιο εντυπωσιακά χαρακτηριστικά της δυτικής ευρωπαϊκής κουλτούρας του αιώνα μας. Το σημείο εκείνο στο οποίο η αναλυτική φιλοσοφία διαφοροποιείται από τον λογικό ατομισμό και τον λογικό θετικισμό και παράλληλα συμβαδίζει - χωρίς όμως να συναντιέται-με την σύγχρονη γαλλική φιλοσοφία¹, όπως αναπτύχθηκε μετά το 1950, είναι η νέα θεωρία νοήματος που προβάλλει και η απόρριψη της παραδοσιακής θεωρίας της γλώσσας. Σύμφωνα με την παραδοσιακή αντίληψη, όπως αναπτύχθηκε για παράδειγμα από τους κλασικούς Άγγλους εμπειριστές², αλλά και τους σύγχρονους λογικούς ατομιστές και θετικιστές, το νόημα μιας λέξης συνίσταται στην οντότητα που υπάρχει έξω απ' αυτή και στην οποία αναφέρεται - με σύγχρονη ορολογία, το νόημα μιας λέξης είναι η αναφορά της. Η γλώσσα είναι μια συλλογή συμβόλων των οποίων η φύση εξαρτάται από τη σχέση τους με οντότητες έξω από την γλώσσα. Σ' αυτή την περίπτωση βέβαια γεννάται εύλογα το ερώτημα της διασφάλισης της εγκυρότητας αυτής της σχέσης. Να θέσουμε την ερώτηση κάπως αναχρονιστικά: τί κριτήρια υπάρχουν που να διασφαλίζουν τη σωστή χρήση μιας δεδομένης λέξης ώστε να αναφέρεται σ' ένα συγκεκριμένο σύνολο πραγμάτων; Την εγγύηση σ' αυτή την περίπτωση παρέχει το υποκείμενο. Το υποκείμενο γνωρίζοντας άμεσα τη συνείδηση και τα περιεχόμενα της (τις ιδέες ή τις εντυπώσεις των αισθήσεων ή ό,τιδήποτε) δίνει νόημα στις λέξεις και διασφαλίζει την σωστή τους χρήση. Αυτή η θεωρία για την γλώσσα (αναφορική θεωρία) ξεπήδησε από μιά φιλοσοφική παράδοση που, κατά την διάρκεια του 17ου αιώνα, βρήκε πρωταρχική έκφραση στα κείμενα του Descartes και του Locke και από τότε κυριάρχησε μέχρι πρόσφατα στο φιλοσοφικό στοχασμό. Η παράδοση αυτή δίνει προτεραιότητα στο υποκείμενο ως το αυτο-οριζόμενο σημείο από το οποίο οι τάξεις της σκέψης και του κόσμου μπορούν να κατασκευαστούν. Η γλώσσα σ' αυτή την επιστημολογία είναι απλώς μιά υποδοχή για τα περιεχόμενα της συνείδησης - ένα μέσο επικοινωνίας βέβαια αλλά υποταγμένο στην ενορατική σχέση ανάμεσα στο υποκείμενο και τις ιδέες του ή τις εντυπώσεις του.

Η «επανάσταση»³ που πραγματοποιήθηκε με την αναλυτική φιλοσοφία συνίσταται στην ανατροπή της παραδοσιακής αντίληψης για την γλώσσα. Η

1. Βλ. π.χ. έργα των Jacques Lacan, Claude Levi-Strauss, Gilles Deleuze, Jacques Derrida.

2. Βλ. John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, 1690.

3. Βλ. αυτόν τον τίτλο ενός διάσημου βιβλίου του Gilbert Ryle (εκδοτ.), *The Revolution in Philosophy*, London, 1956.

γλώσσα αναδιπλώνεται στον εαυτό της και ορίζει την φύση της όχι με βάση τη σχέση ανάμεσα στα συστατικά της και τα πράγματα, δηλ. τον λόγο και την πραγματικότητα που υπάρχει ανεξάρτητα απ' αυτόν, αλλά με βάση την δική της εσωτερική δομή. Το νόημα της γλώσσας, τονίζεται τώρα, δεν βρίσκεται στην αναφορά της αλλά στους κανόνες που διέπουν την χρήση των μερών της (των όρων, των προτάσεων κ.λ.π.). Μ' αυτό τον τρόπο θεμελιώνεται η αυτονομία της γλώσσας και εγκαινιάζεται μια εντελώς νέα αντίληψη για τη σχέση της με τον κόσμο. Η σχέση γλώσσας και κόσμου δεν είναι σχέση δύο ξεχωριστών οντοτήτων όπου η πρώτη καθρεφτίζει την δεύτερη. Από την άρνηση αυτού του παραδοσιακού δόγματος της αναφοράς ξεπήδησε κατά κύριο λόγο η αναλυτική φιλοσοφία. Η τελευταία βλέπει την γλώσσα ως ένα σύνολο γεγονότων, δραστηριοτήτων, διαδικασιών που αναπόφευκτα λαμβάνουν χώρα μέσα στο κόσμο. Η γλώσσα έχει τις χρήσεις της. Οι χρήσεις των γλωσσικών εκφράσεων έχουν να κάνουν με τους ανθρώπινους σκοπούς μέσα στον κόσμο στον οποίο βρίσκονται οι άνθρωποι και μέσα στα πλαίσια (κοινωνικά) στα οποία οι σκοποί αυτοί λαμβάνουν χώρα. Η γλώσσα είναι μια δραστηριότητα. Μ' αυτό τον τρόπο η αναλυτική φιλοσοφία λύνει το γνωστό πρόβλημα του Faust του Goethe, ο οποίος διερωτώταν αν «στην αρχή υπήρχε ο λόγος ή η πράξη». Η απάντηση είναι: ο λόγος είναι πράξη¹.

Η θέση ότι η γλώσσα είναι μια δραστηριότητα μέσα στο κόσμο με δομή και νόημα που καθορίζονται, όχι από κάτι έξω απ' αυτή, αλλά από τους δικούς της κανόνες, συνεπάγεται την άρνηση του δόγματος του λογικού ατομισμού για την ύπαρξη μιας πρωταρχικής, ιδεώδους γλώσσας, ενός λογικού μοντέλου, που να μπορεί να μας δείξει κυριολεκτικά μιλώντας να αναπαραστήσει την πραγματική δομή του κόσμου. Ταυτόχρονα, η απελευθέρωση της γλώσσας από την παντοδυναμία του καρτεσιανού εγώ, που ήταν άλλοτε η αυτόνομη πηγή νοήματος, οδήγησε στην άρνηση της δυνατότητας ύπαρξης μιάς ιδιωτικής γλώσσας προσιτής μόνο στο υποκείμενο². Και η άρνηση της δυνατότητας μιας ιδιωτικής γλώσσας στρέφεται κατ'ευθείαν εναντίον του φαινομεναλισμού του λογικού θετικισμού. Η γλώσσα για την αναλυτική φιλοσοφία έχει δημόσιο, κοινωνικό χαρακτήρα, η δε περιγραφή ιδιωτικών αισθήσεων είναι παρασιτική πάνω στη παρατήρηση της φανεράς συμπεριφοράς.

1. Δυστυχώς όμως, όπως θα δούμε παρακάτω, οι υποδηλώσεις της σημαντικής αυτής ιδέας δεν αναπτύχθηκαν από την αναλυτική φιλοσοφία κι έτσι ακρωτηριάστηκε μια βασικότατη φιλοσοφική σύλληψη.

2. Βλ. το περίφημο επιχείρημα του Wittgenstein κατά της ιδιωτικής γλώσσας, στις *Philosophical Investigations* 243-316, μεταφρ. στα αγγλικά G. E. M. Anscombe, Oxford, 1953. Στον Wittgenstein παρατηρούμε συλλήψεις, όπως η παραπάνω, τις οποίες εάν οι μεταγενέστεροι φιλόσοφοι είχαν εκτιμήσει όσο έπρεπε και εκμεταλλευτεί κατάλληλα, ίσως είχαν αποφευχθεί πολλές αδυναμίες και ατέλειες που οδήγησαν στην κρίση της αναλυτικής σχολής.

Ανέφερα πιο πάνω ότι βασική θέση της αναλυτικής φιλοσοφίας είναι ότι το νόημα της γλώσσας καθορίζεται από τους κανόνες που διέπουν την χρήση της. Οι χρήσεις της γλώσσας είναι πολλές¹ κι όχι μόνο μια (δηλ. η περιγραφή) όπως πίστευαν οι λογικοί ατομιστές και οι θετικιστές. Οι κανόνες που καθορίζουν τις διαφορετικές χρήσεις της γλώσσας είναι δημόσιοι και συμβατικοί: προέρχονται ακριβώς από τις καθιερωμένες γλωσσικές συνήθειες μιας κοινότητας, απ' αυτό που ο Wittgenstein ονομάζει «μορφές ζωής»². Οι γλωσσικοί κανόνες που απαρτίζουν τις μορφές ζωής βρίσκονται πέρα από κάθε δικαίωση. Δικαιώνοντας οι ίδιες οι μορφές ζωής τον εαυτό τους αποτελούν τις έσχατες προϋποθέσεις δικαίωσης κάθε πίστης ή μορφής γνώσης. Μ' αυτόν τον τρόπο ο Wittgenstein προσπάθησε να λύσει το πρόβλημα της εγκυρότητας. Οι «μορφές ζωής», οι «κουλτούρες» όπως λέει σ' άλλο μέρος³, τα πλέγματα δηλαδή των καθιερωμένων γλωσσικών κανόνων, παρέχουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο και μόνο η δικαίωση των πεποιθήσεων μας και γενικά των γνωστικών μας αιτημάτων είναι δυνατή. Έτσι η αναλυτική φιλοσοφία καθιερώνει ένα γλωσσικό νατουραλισμό που τονίζει τη σημασία της *de facto* χρήσης της γλώσσας και ένα γλωσσικό φανκτιοναλισμό που, απ' ενός μεν αναγνωρίζει την πολυμορφία των χρήσεων της γλώσσας, και απ' ετέρου πρεσβεύει ότι όλα τα μέρη της με τις διαφορετικές λειτουργίες τους έχουν να επιτελέσουν ένα χρήσιμο ρόλο: και τον επιτελούν επαρκώς έτσι ώστε είναι πάρα πολύ δύσκολη, αν όχι αδύνατη, η βελτίωση του φυσικού λόγου.

Συναφής με την παραπάνω αντίληψη για την γλώσσα είναι μια ορισμένη αντίληψη για την φιλοσοφία. Ο ρόλος της φιλοσοφίας, σύμφωνα με το αναλυτικό ρεύμα, είναι να ανακαλύψει και να περιγράψει τη σωστή λειτουργία των γλωσσικών όρων και εκφράσεων: να περιγράψει μ' άλλα λόγια τους γλωσσικούς κανόνες που αποκαλύπτουν τις συνήθειες της σκέψης μας. Η θέση αυτή υπαινίσσεται ότι οι καθημερινές εννοιολογικές μας συλλήψεις, ο κοινός νούς είναι σωστός και δεν χρειάζεται καμιά διόρθωση. Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια ο ρόλος της φιλοσοφίας είναι καθαρά περιγραφικός και θεραπευτικός: απ' ενός μεν να περιγράφει τους κανόνες της καθημερινής γλώσσας και της κοινής αντίληψης, απ' ετέρου δε να διορθώνει τις συγχύσεις που δημιουργούνται από άγνοια και κακή χρήση των κανόνων αυτών. Μιά τέτοια σύγχυση, σύμφωνα με τους αναλυτικούς, χαρακτηρίζει τους φιλοσόφους της παραδοσιακής φιλοσοφίας. Τα περισσότερα προβλήματα που έθεσαν είναι ουσιαστικά ψευδοπροβλήματα, που δημιουργήθηκαν μόνο από διαστρέβλωση των γλωσσικών κανόνων και εσφαλ-

1. Δηλ. να περιγράφει, να διηγείται, να προτρέπει, να υπαινίσσεται, να διατάζει, να αποτρέπει, να θαυμάζει, να απορεί, κ.λπ. βλ. *Philosophical Investigations*, 23.

2. *Philosophical Investigations*, 19, 23, 241, σ. 226.

3. *Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief*, I, 26, έκδοση από Cyril Barrett, Oxford, 1966.

μένη χρήση της γλώσσας. Μιά σωστή ανάλυση της γλώσσας που χρησιμοποιήσαν θα διέλυε τα προβλήματα και θα σήμαινε μ' αυτόν τον τρόπο το τέλος, την «ευθανασία»¹ όπως είπαν, της παραδοσιακής φιλοσοφίας. Την πρώτη δεκαετία της εξάπλωσής της, οι οπαδοί της γλωσσικής ανάλυσης με τον ενθουσιασμό του νεοφώτιστου διακήρυξαν το σύντομο τέλος ολόκληρης της φιλοσοφίας - για μερικούς ήταν θέμα είκοσι² και γι' άλλους, λιγότερο αισιόδοξους, πενήντα χρόνων³.

Απόμενε βέβαια να βρεθεί μια μέθοδος η οποία θα μπορούσε γρήγορα και αποτελεσματικά να διαλύσει τις εννοιολογικές συγχύσεις. Επιδόθηκαν λοιπόν οι αναλυτικοί φιλόσοφοι με λογικό σφρίγος και δυναμισμό πολλές φορές στην εύρεση αυτής της μεθόδου, ασχολούμενοι αποκλειστικά με λεπτομερειακές αναλύσεις των διαφόρων χρήσεων της γλώσσας και ατελείωτο κυνηγητό παραδειγμάτων, εξορκίζοντας ταυτόχρονα κάθε πρωτότυπη, ουσιαστική σκέψη ως «πνευματική κράμπα» και απορρίπτοντας κάθε αντίπαλη θεωρία ως «μεταφυσική ζάλη».

Σαράντα χρόνια μετά, η γλωσσική ανάλυση όχι μόνο δεν έλυσε τα παραδοσιακά προβλήματα της φιλοσοφίας, όπως διακήρυσαν οι οπαδοί της, αλλά ούτε καν βρίσκεται στην αρχή του δρόμου για την λύση τους. Οι αναλυτικοί φιλόσοφοι - με εξαίρεση τον G. Ryle που προσπάθησε να χρησιμοποιήσει αναλυτικές συλλήψεις για την λύση του προβλήματος της σχέσης σώματος και πνεύματος, και ελάχιστους άλλους όπως ο Strawson και ο Hampshire⁴ - δεν άγγιξαν κανένα από τα σοβαρά προβλήματα της παραδοσιακής φιλοσοφίας (π.χ. της ύπαρξης, της αιτιότητας, της ελευθερίας, κ.λ.π.). Και όχι μόνο δεν ασχολήθηκαν με τα ουσιαστικά προβλήματα που επρόκειτο να έλυναν αλλά παρατηρήθηκε και το εξής φαινόμενο: Πολλές φορές οι μέθοδοι της γλωσσικής ανάλυσης οδήγησαν τους φιλοσόφους που τις ενστερνίστηκαν σε διαφορετικές και ενίοτε συγκρουόμενες θεωρίες για το νόημα κάποιας σπουδαίας και προβληματικής έννοιας, η αποσαφήνιση της οποίας, κατά τη γνώμη τους, θα οδηγούσε στη διάλυση κάποιου σημαντικού προβλήματος. Η αιτία για την παραπάνω ασυμφωνία πρέπει να αναζητηθεί, όχι στην ανικανότητα των φιλοσόφων, αλλά στην πολυμορφία, και καμιά φορά αντιφατικότητα, του καθημερινού λόγου. Η καθημερινή γλώσσα δεν είναι απλή και νοικοκυρεμένη. Αντίθετα είναι πολυσύνθετη, οι χρήσεις της ποικίλες και ενίοτε αντιφατικές. Οι χρήσεις της γλώσσας εξαρτώνται από τους σκοπούς που εξυπηρετεί. Και οι σκοποί αυτοί μπορεί και συχνά διαφέρουν, με αποτέλεσμα και οι ίδιες οι χρήσεις να μην είναι ομοιό-

1. Βλ. Ernest Gellner, *Words and Things*, London, 1979², σ. 279.

2. Όπως αναφέρει ο Bryan Magee στο περιοδικό *The Listener*, 9 Μαρτίου 1978. Έχει επανекδοθεί στο *Men of Ideas*, εκδότης B. Magee, Εκδόσεις B.B.C., 1978.

3. Όπως αναφέρει ο Bernard Williams, *The Listener*, 9 Μαρτίου 1978.

4. Βλ. κυρίως Peter Strawson, *Individuals*, London 1959· και Stuart Hampshire, *Thought and Action*, London, 1982².

μορφες αλλά συχνά να διαφέρουν. Αυτό που συμβαίνει με τους φιλοσόφους που κάνουν τη χρήση της γλώσσας μοναδικό μεθοδολογικό εργαλείο είναι το εξής: Μερικοί βασίζονται σε μια ομάδα παραδειγμάτων όπου χρησιμοποιείται μία προβληματική έννοια, και έτσι κατασκευάζουν μία συγκεκριμένη θεωρία για την τυπική χρήση της εν λόγω έννοιας. Οι αντίπαλοί τους επισημαίνουν μία διαφορετική ομάδα παραδειγμάτων της ίδιας έννοιας, ομάδα δηλ. όπου η έννοια χρησιμοποιείται διαφορετικά, και πάνω σε αυτή κατασκευάζουν μια διαφορετική θεωρία της σωστής χρήσης της. Θέση και αντίθεση διαλεκτική πραγματικά, αλλά καμιά σύνθεση και επομένως καμιά πρόοδος. Αξίζει να αναφερθεί ως παράδειγμα η αιώνια διαμάχη ανάμεσα στον R.M. Hare¹ και την Philippa Foot για την ηθική γλώσσα. Και οι δύο χρησιμοποιούν τις μεθόδους της γλωσσικής ανάλυσης, αλλά ενώ ο Hare² βασίζεται στις έννοιες «καλός», «σωστός», «κακός» (που δεν έχουν ενσωματωμένα στο νόημά τους τα περιγραφικά κριτήρια της χρήσης τους) και κατασκευάζει μια συγκεκριμένη θεωρία για την ηθική γλώσσα, η Foot βασίζεται στις έννοιες «δίκαιος», «ανδρείος», «ειλικρινής» (που έχουν τέτοια κριτήρια ενσωματωμένα στο νόημά τους) και κατασκευάζει μία εντελώς αντίθετη θεωρία. Ποιός έχει δίκαιο; Ίσως και οι δύο. Μόνο που εδώ δεν γίνεται η σύνθεση, που ανέφερα για να αποκτήσουμε μια συνολικότερη εικόνα για το νόημα του ηθικού λόγου. Η γνώση λοιπόν που παρέχει η αναλυτική φιλοσοφία πολλές φορές είναι αποσπασματική και όχι σπάνια αντιφατική, καθρεφτίζοντας την ίδια την αντιφατικότητα του καθημερινού λόγου.

Ταυτόχρονα, η φιλοσοφική ανάλυση, παρά τους μεγαλόστομους ισχυρισμούς των πρώτων υποστηρικτών της δεν κατάφερε να λύσει το πρόβλημα της εγκυρότητας της γνώσης που ήταν ένα από τα ουσιαστικότερα προβλήματα που πίστεψε ότι έλυσε με τον πρωτεργάτη της L. Wittgenstein. Η προσφυγή του Wittgenstein «στις μορφές ζωής», στα πλέγματα των καθιερωμένων γλωσσικών και εννοιολογικών προτύπων, αφ' ενός οδήγησε στον κατακεραματισμό της γνώσης τονίζοντας ότι τα κριτήρια της έγκυρης γνώσης διαφέρουν από μορφή ζωής σε μορφή ζωής, και αφ' ετέρου δημιούργησε γνωστική σύγχυση και σχετικισμό. Γιατί, δεδομένου ότι οι μορφές ζωής, οι νόρμες του καθημερινού λόγου, είναι ποικίλες, το πρόβλημα που φυσιολογικά γεννιέται είναι πώς μπορεί κανείς με ορθολογικά κριτήρια να διαλέξει μεταξύ τους. Η φιλοσοφία

1. Βλ. *The Language of Morals*, Oxford, 1952, κυρίως κεφ. 7. *Freedom and Reason*, Oxford, 1963, κυρίως σ.σ. 24-25, 187-190. *Moral Thinking*, Oxford, 1981, κυρίως σ.σ. 17-18, 73-74. Επίσης βλ. το άρθρο του «Descriptivism», *Proceedings of the British Academy*, 49, 1963.

2. Βλ. κυρίως τα άρθρα της «Moral Beliefs», *Proceedings of the Aristotelian Society* 59, 1958. «Goodness and Choice», *Proceedings of the Aristotelian Society*, suppl. vol. 35, 1961.

του Wittgenstein υποδηλώνοντας ότι όλες οι μορφές ζωής, τα διάφορα εννοιολογικά συστήματα, είναι εξ' ίσου έγκυρα - αφού καθένα από αυτά έχει δικά του, εσωτερικά και μόνο κριτήρια εγκυρότητας - κάνει την εκλογή ανάμεσά τους τους αδύνατο. Όμως είναι πράγματι, εξ' ίσου έγκυρη, π.χ., η μαγεία με την επιστήμη, αυτές οι δύο διαφορετικές «μορφές ζωής; Το πρόβλημα της εγκυρότητας της γνώσης δεν λύνεται προσφεύγοντας στις νόρμες του καθημερινού λόγου και στις υπάρχουσες εννοιολογικές μας συνήθειες γιατί απλούστατα οι συνήθειες αυτές είναι μερικές μεταξύ πολλών, και ούτως ή άλλως έχουν υποστεί και οι ίδιες αλλαγές μέσα στο χρόνο, και θα συνεχίσουν να υφίστανται. Η γλωσσική φιλοσοφία απομονώνει και απολυτοποιεί ένα σετ εννοιολογικών συνηθειών (αυτό που ονομάζει «κοινή αντίληψη»), παίρνοντάς το από μια συγκεκριμένη κοινωνία (των 'Αγγλων) σε μιά συγκεκριμένη ιστορική εποχή (σήμερα), αγνοώντας όλες τις άλλες εποχές και κοινωνίες. Αλλά έτσι αντί να λύνει συγχέει ακόμα περισσότερο το πρόβλημα της γνώσης.

Η κρίση της αναλυτικής φιλοσοφίας, μολονότι ιδιαίτερα έντονη στις δύο τελευταίες δεκαετίες, ουσιαστικά διαφαίνεται από την εποχή του Ryle και του Austin. Ο Ryle¹ δεν κατάφερε να λύσει το πρόβλημα της σχέσης σώματος-πνεύματος, και ο Austin² μετέτρεψε την φιλοσοφία σε εμπρεσιονιστική λεξικογραφία. Λίγο μετά τους πρώτους ενθουσιασμούς της, η φιλοσοφική αυτή κίνηση ανακάλυψε με αμηχανία την αδυναμία της να εκπληρώσει τις υποσχέσεις της και να πραγματοποιήσει τα αιτήματά της. Και τότε επινόησε το εξής εντυπωσιακό τρυκ: Το γεγονός ότι η μέθοδος δεν μπορούσε να λύσει ορισμένα προβλήματα απλώς σήμαινε ότι ανήκαν σε άλλο χώρο, σε κάποια άλλη επιστήμη. Επινόησε τη διάκριση ανάμεσα σε first-order και second-order πνευματικές δραστηριότητες, και κράτησε για τον εαυτό της το ρόλο της δεύτερης. Οι επιστήμονες, οι ιστορικοί, οι ψυχολόγοι, οι κοινωνιολόγοι μπορούσαν να είναι διανοητές first-order, ασχολούμενοι με προβλήματα ουσίας και προπαθώντας να δημιουργήσουν τις δικές τους θεωρίες για τον κόσμο, την ιστορία, την κοινωνία κ.λ.π. Οι φιλόσοφοι κράτησαν για τον εαυτό τους τη θέση μιας αριστοκρατίας του πνεύματος. Αυτοί θα μπορούσαν να ελέγχουν τις έννοιες που οι πληθείοι - διανοητές θα χρησιμοποιούσαν και έτσι θα αποφάσιζαν για τη σωστή ή όχι χρήση τους. Όμως η προσπάθεια τους δεν τελεσφόρησε. Οι ιστορικοί, οι πολιτικοί επιστήμονες, οι ψυχολόγοι, κ.λ.π., βρήκαν ότι μπορούσαν να χειριστούν από μόνοι τους τις δικές τους έννοιες. Αντίθετα οι φιλόσοφοι, έχοντας οι ίδιοι απομακρύνει από το χώρο της φιλοσοφίας τα ουσιαστικά της προβλήματα, έχοντας οι ίδιοι ευνοήσει τον φιλοσοφικό στοχασμό, βρέθηκαν να μην έχουν να πούν τίποτα για τίποτα. Σήμερα αποτελούν μιά θλιβερή, απο-

1. Βλ. *The Concept of Mind*, London, 1949. Επίσης *Dilemmas*, Cambridge, 1954

2. Βλ. *Collected Papers*, Oxford, 1961. *Sense and Sensibilia*, Oxford, 1962. *How to Do Things with Words*, Oxford, 1962.

μονωμένη intelligentsia - χωρίς - ιδέες με ακρωτηριασμένη σκέψη, πνευματική αδράνεια και έντονο σχολαστικισμό. Η αδυναμία τους να συνδεθούν με πραγματικά προβλήματα ουσίας τους οδήγησε σε απομόνωση από τον υπόλοιπο κόσμο γύρω τους και έντονο εσωτερικισμό. Απευθύνονται πια μόνο σε συναδέλφους και κάπου - κάπου λένε με δυσφορία ότι το αντικείμενό τους έχει γίνει πολύ πιο εκλεκτικό αυτές τις μέρες.

Εκείνο που στην πραγματικότητα έχει συμβεί είναι ότι τα πιο ενδιαφέροντα κομμάτια της σύγχρονης φιλοσοφίας παράγονται και γίνονται αντικείμενο μελέτης όχι πιά στα φιλοσοφικά τμήματα των πανεπιστημίων, αλλά στα τμήματα των Πολιτικών Επιστημών, Αγγλικής Λογοτεχνίας, Ιστορία, Ψυχολογίας - κυρίως των νέων πανεπιστημίων και των πολυτεχνικών σχολών - όπου υπάρχει ακόμα χώρος για παραγωγική σκέψη και όπου έχουν υποχωρήσει οι φιλόσοφοι που συνεχίζουν να πιστεύουν στον παραδοσιακό ρόλο της φιλοσοφίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα τμήματα αυτά έμειναν έξω από τη σαρωτική επίδραση της οξφορδιανής φιλοσοφίας και ήταν και παραμένουν περισσότερο ανοιχτά στην εισροή ιδεών από την Ευρώπη. Για παράδειγμα, ο μαρξισμός επηρέασε πολλούς Βρετανούς ιστορικούς στην μεταπολεμική περίοδο, στη δε κοινωνιολογία και τις κοινωνικές επιστήμες γενικότερα, - συμπεριλαμβανομένης της οικονομίας - οι μαρξιστικές θεωρίες της ταξικής κοινωνικής δομής και πάλης θεωρήθηκαν αναπόφευκτες. Αντίθετα ο μαρξισμός δεν επηρέασε σχεδόν καθόλου την φιλοσοφία. Ο Freud επίσης είχε τεράστια επίδραση στη λογοτεχνία, την ιστορία, την κοινωνιολογία - και φυσικά την ψυχολογία - αλλά δεν είχε καμιά στην αγγλοσαξωνική φιλοσοφία. Τέλος, ενώ οι απόψεις του Ελβετού καθηγητή του 19ου αιώνα Ferdinand de Saussure, του πατέρα του στρουκτουραλισμού, θα έπρεπε να είναι το ψωμί και το αλάτι των γλωσσικών φιλοσόφων της Οξφόρδης στη δεκαετία του '50, αυτοί δεν ενδιαφέρθηκαν. Το έργο του Saussure απόμεινε στους Ευρωπαίους, τους οπαδούς της Αγγλικής Λογοτεχνίας και τους κοινωνικούς επιστήμονες για να μελετηθεί¹.

Όσο για την «επίσημη» φιλοσοφία των φιλοσοφικών τμημάτων αυτή δέχεται τελευταία μιá άλλου είδους διάβρωση. Φιλοσοφικές ιδέες εισάγονται έτοιμες και ασκούν μεγάλη επίδραση από τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Αναφέρω χαρακτηριστικά τα ακόλουθα ονόματα Αμερικανών φιλοσόφων των οποίων οι ιδέες κυριαρχούν στη βρετανική σκηνή: John Rawls στη φιλοσοφία του δικαίου· Hilary Putnam, Kuhn, Feyerabend στη φιλοσοφία της επιστήμης· Donald Davidson στη φιλοσοφία της γλώσσας· Saul Kripke στη λογική των τρόπων· Robert Nozick στην πολιτική φιλοσοφία. (Βέβαια τον παλιό

1. Αξίζει να σημειωθεί ότι το τμήμα της Αγγλικής Λογοτεχνίας του Καίμπριτζ δέχτηκε ισχυρή επίδραση από τους Γάλλους στρουκτουραλιστές ιδιαίτερα την φιλοσοφία του Derrida - και δημιούργησε έναν ισχυρό πυρήνα οπαδών του στρουκτουραλισμού γύρω από το περιοδικό Oxford Literary Review.

καιρό υπήρχε τέτοια υπεροψία απέναντι στους Αμερικάνους που αν πήγαινε να συμβεί κάτι τέτοιο θα χαρακτηριζόταν ως της χειρίστης μορφής πνευματική παρακμή). Σήμερα η ειδική σχέση φιλοσοφικής εξάρτησης από Αμερικάνους διανοητές ενισχύεται από τον θεσμό του επισκέπτη (Αμερικάνου) καθηγητή, ενώ δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που προσφέρονται μόνιμες έδρες σε Αμερικάνους, ακόμα και μέσα σ' αυτό το Καίμπριτζ και την Οξφόρδη¹. Οι ιδέες όμως που εισάγονται από την Αμερική δεν έχουν μέχρι στιγμής αλλάξει το φιλοσοφικό κλίμα της Βρετανίας. Κανείς άλλωστε δεν θα περίμενε κάτι τέτοιο, αφού ουσιαστικά προέρχονται από την ίδια, λίγο ως πολύ, φιλοσοφική παράδοση. Εκείνο όμως που δείχνει το φαινόμενο αυτό είναι ότι η αγγλική φιλοσοφία δεν είναι πλέον σε θέση ούτε να αναπαράγει τον εαυτό της, κι έτσι δέχεται με ανακούφιση τις ιδέες ή τάσεις που έρχονται από το πνευματικό της παιδί, τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Θάβελα να τελειώσω την αναφορά στα εμφανέστερα, κατά τη γνώμη μου, χαρακτηριστικά της κρίσης της αγγλικής φιλοσοφίας με δύο περιστατικά που εκφράζουν καλύτερα από οποιοδήποτε επίλογο την παρακμή της.

Κάποτε ένας Γάλλος δημοσιογράφος φιλοσοφικού περιοδικού που αποφάσισε να αφιερώσει ένα ολόκληρο τεύχος στην αγγλοσαξωνική σκέψη κυριολεκτικά μπερδέψε και κατέπληξε τους καθηγητές της Οξφόρδης όταν τους ρώτησε τί έκαναν για τους κρατούμενους του H-Block². Η φιλοσοφία, κατά την οξφορδιανή παράδοση δεν αλλάζει τίποτα· απλώς περιγράφει και «όλα τα αφήνει όπως είναι»³.

Το δεύτερο παράδειγμα αφορά κάτι που συντελείται με πυρετώδη ρυθμό στην Ιαπωνία, στην Αμερική και στα ερευνητικά κέντρα της ίδιας της Βρετανίας. Είναι η προσπάθεια για την δημιουργία του υπολογιστή της πέμπτης γενιάς, μιας μηχανής που θα μπορεί να σκέπτεται. Ανεξάρτητα από το κατά πόσο αυτόν μπορεί να γίνει, ή κατά πόσον το αποτέλεσμα θα είναι πραγματικά δημιουργική σκέψη, υπάρχει κάτι το ιδιαίτερα ανησυχητικό για την φιλοσοφία σ' αυτό το πρόγραμμα. Αν κοιτάξουμε τον κατάλογο του προσωπικού των ερευνητικών ομάδων, θα δούμε ότι στελεχώνονται από ψυχολόγους, μαθηματικούς, νευρολόγους κ.λ.π. Σ' αυτό το μεγαλύτερο ίσως πνευματικό τόλμημα που επιχειρεί ο άνθρωπος - την διερεύνηση της ίδιας της ουσίας του πνεύματός του και της ικανότητάς του να σκέπτεται - δεν είναι παρών ούτε ένας φιλόσοφος.

1. Π.χ. στον Dana Scott δόθηκε η έδρα της μαθηματικής λογικής (έφυγε πάλι για τις Η.Π.Α. πριν δύο χρόνια)· στον Dworkin δόθηκε πριν μερικά χρόνια η έδρα της φιλοσοφίας του δικαίου (την διατηρεί ακόμα) κ.λ.π.

2. Ήταν Ιρλανδοί κρατούμενοι στη Β. Ιρλανδία, αρκετοί από τους οποίους έχασαν τη ζωή τους καταβαίνοντας σε απεργία πείνας (ανάμεσά τους ο Bobby Sands), για την αναγνώριση του status πολιτικού κρατουμένου.

3. L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, 124.

Στις προηγούμενες σελίδες, μαζί με τα συμπτώματα, ανέφερα σποραδικά και αίτια της κρίσης της αγγλοσαξωνικής φιλοσοφίας. Θα ήθελα τελειώνοντας να αναφερθώ πιο συγκεκριμένα και συστηματικά σ' αυτά. (Βέβαια τα αίτια είναι πολύπλοκα και σύνθετα, και αυτό που επιχειρείται εδώ είναι εδώ είναι μόνο μία πρώτη προσπάθεια προσδιορισμού τους).

Καταρχήν, ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες της κρίσης είναι ο εννοιολογικός συντηρητισμός της αναλυτικής φιλοσοφίας: δηλ. η πεποίθηση της φιλοσοφικής αυτής κίνησης ότι ο κόσμος είναι όπως τον βλέπει η κοινή αντίληψη. Ο κοινός νούς - ισχυρίζεται - είναι αλάθητος και προβλήματα δημιουργούνται μόνο από την παρανόηση των χρήσεων της γλώσσας του. Το ξεκαθάρισμα της παρανόησης αυτής αφήνει την πραγματικότητα χωρίς κανένα πρόβλημα. Αντίθετα λοιπόν με την παραδοσιακή φιλοσοφία, η γλωσσική ανάλυση παίρνει τον κόσμο ως δεδομένο και απορεί για την γλώσσα. Η πραγματικότητα δεν είναι προβληματική, μόνο η γλώσσα που την περιγράφει μπορεί να γίνει. Το κυρίαρχο κοινωνικο - πολιτικό ιδεώδες της αταραξίας και σταθερότητας (που κυριάρχησε στη βρετανική κοινωνικοπολιτική ζωή από τον 2ο παγκόσμιο πόλεμο και εξής, αν όχι, για να κυριολεκτούμε, από τον 17ο αιώνα και εξής) γίνεται και αξίωμα κοσμολογικό: ο κόσμος πρέπει να είναι τέτοιος που να δικαιώνει την αταραξία και σταθερότητα, δηλ. μη προβληματικός.

Μέσα σ' ένα τέτοιο κόσμο ο ρόλος της φιλοσοφίας είναι εντελώς παθητικός. Η φιλοσοφία έχει σκοπό να περιγράψει τον κόσμο και όχι να τον αξιολογήσει. Παραιτείται έτσι από κάθε κανονιστικό και δεοντολογικό ρόλο, και όπως λέει ο Wittgenstein «δεν επιτρέπεται με κανένα τρόπο να αγγίξει την πραγματική χρήση της γλώσσας»¹. Βέβαια «η πραγματική χρήση της γλώσσας» συμπεριλαμβάνει τους κανόνες που προσδιορίζουν τον ηθικό, πολιτικό, και θρησκευτικό λόγο, που μ' αυτό τον περίεργο και ύποπτο τρόπο αυτοδικαιώνονται, έτσι όπως έχουν.

Η αντίληψη ότι η φιλοσοφία σε καμιά περίπτωση δεν επεμβαίνει στον κόσμο γιατί ο κόσμος είναι μη προβληματικός αδρανοποιεί πλήρως την φιλοσοφική σκέψη. Την οδηγεί σε στείρα σχολαστικότητα, φορμαλισμό (βλ. εδώ την διάκριση μεταξύ μορφής και περιεχομένου, *first-order* και *second-order* δραστηριότητες) και τελικά σε μαρασμό. Ο ρόλος της φιλοσοφίας δεν είναι μόνον επεξηγηματικός της κοινής αντίληψης. Βέβαια είναι έργο της εν μέρει να κάνει σαφείς τις έννοιές μας - όμως έργο της είναι επίσης και να τις αξιολογεί: να κάνει σαφείς τους διαφόρους τρόπους γνώσης και τις μορφές δραστηριότητας μας, αλλά ταυτόχρονα να εισαγάγει νέες προοπτικές, να ερευνά και να αξιολογεί νέες βασικές και γνήσιες αλтерνατίβες. Αντίθετα η αναλυτική φιλοσοφία αυτοσυρρικνώνεται περιορίζοντας την ορθή σκέψη μέσα στα καθιερωμένα συ-

1. ό.π. σ.

στήματα εννοιών, στα «γλωσσικά παιγνίδια». Όμως μερικές φορές η πνευματική πρόοδος συνίσταται ακριβώς στην αναδιοργάνωση, τροποποίηση ή αλλαγή των καθιερωμένων εννοιολογικών συστημάτων, μια αλλαγή που να τα καθιστά ικανότερα να αντιμετωπίσουν τη συνεχώς μεταβαλλόμενη πραγματικότητα. Η εμμονή στην «κοινή αντίληψη» στερεί από την φιλοσοφία αυτή την βασική λειτουργία. Αφαιρεί το σφρίγος και τον δυναμισμό της με το να γίνεται φραγμός για κάθε νέα ιδέα ή εννοιολογική καινοτομία. Ουσιαστικά καθιστά οποιαδήποτε εννοιολογική καινοτομία αδύνατη, αφού βλέπει κάθε υποψήφια νέα ιδέα να συνδυάζει αντιφατικά χαρακτηριστικά: πρωτοτυπία από το ένα μέρος και νόημα με βάση ήδη καθιερωμένους κανόνες από το άλλο.

Ένα δεύτερο ουσιώδες αίτιο της παρακμής της βρετανικής φιλοσοφίας βρίσκεται νομίζω στον ανιστορικό χαρακτήρα της. Η αναλυτική φιλοσοφία προσποιείται ότι η ιστορία δεν υπάρχει. Με την εμμονή της στην «καθημερινή χρήση της γλώσσας» και τους καθιερωμένους κανόνες της δεν κάνει τίποτε άλλο, όπως είπα πιο πάνω (σ. 394), παρά να απολυτικοποιεί αυθαίρετα ένα συγκεκριμένο σύνολο καθιερωμένων κανόνων ή συνηθειών μιας γλωσσικής κοινότητας και να τους παρουσιάζει ως αιώνιους και αμετάβλητους φορείς νοήματος που ισχύουν για όλες τις κοινωνίες όλων των εποχών. Αγνοώντας την ιστορική διάσταση της γλώσσας στηρίζει μια ολόκληρη φιλοσοφική πρακτική σε μια διαστρέβλωση.

Επιπλέον η αναλυτική φιλοσοφία χαρακτηρίζεται από μια δεδηλωμένη εχθρότητα προς την κοινωνιολογική έρευνα, όσο κι αν η ίδια της η φύση υπαινίσσεται μιά κοινωνιολογία και οι συλλήψεις της έχουν κοινωνιολογικές προεκτάσεις. Πιο συγκεκριμένα, ενώ η θεωρία της γλώσσας που προβάλλει δίνει έμφαση στην κοινωνική προέλευση του νοήματος, και γενικότερα τον κοινωνικό προδιορισμό των λειτουργιών της γλώσσας - θυμηθείτε τις «μορφές ζωής» του Wittgenstein, την άρνηση της ιδιωτικής γλώσσας, τον ισχυρισμό για τον δημόσιο χαρακτήρα των γλωσσικών κανόνων - εντούτοις, όταν τίθεται το ερώτημα της σχέσης των κανόνων αυτών με τους κοινωνικούς σκοπούς που εξυπηρετούν, η αναλυτική φιλοσοφία σιωπά, ή ισχυρίζεται δογματικά ότι μια τέτοια έρευνα βρίσκεται έξω από τα όρια και τα ενδιαφέροντα της φιλοσοφίας. Η ανάλυση του νοήματος που κάνει είναι εντελώς στατική και χωρίς αναφορά στις κοινωνικές του παραμέτρους, πράγμα που, όπως είπα, έρχεται σε αντίθεση με τις ίδιες τις βασικές προϋποθέσεις της θεωρίας. Ο λόγος για την αντιφατική αντιμετώπιση του κοινωνικού οφείλεται στον εννοιολογικό συντηρητισμό που αναφέραμε νωρίτερα (σ.σ. 394-395). Η περίεργη, και λογικά ανυπεράσπιστα, εμμονή της γλωσσικής φιλοσοφίας στην ουδετερότητα των εννοιών και την παθητικότητα όλων των θεωριών για τις έννοιες είναι βαθύτατα αποκαλυπτική στο σημείο αυτό.

Μια άλλη βασική αιτία της κρίσης της συγκεκριμένης φιλοσοφικής κίνησης μπορεί να εντοπισθεί στον πνευματικό σολιψισμό των ιδρυμάτων μέσα στα οποία παράγεται. Ο σολιψισμός αυτός παίρνει δύο μορφές: (α) αφ' ενός απομόνωση από άλλα τμήματα συναφών κλάδων, π.χ. τμήματα Κοινωνικών Επιστημών, Ψυχολογίας, Ιστορίας, κ.λ.π.-πράγμα που κατά κύριο λόγο οφείλεται στην οργάνωση των πανεπιστημιακών σχολών - με αποτέλεσμα να μην υπάρχει διασταύρωση μεταξύ φιλοσοφίας και συναφών επιστημών (κοινωνιολογίας, ψυχολογίας, κ.λ.π.)· και (β) αφ' ετέρου απομόνωση από την πλούσια και δυναμική παράδοση της Ευρώπης, οι ιδέες της οποίας, όπου τελικά εισήχθησαν στη Βρετανία, εισήχθησαν παρά και όχι εξαιτίας της θέλησης των Βρετανών φιλοσόφων. Αν εξαιρέσει κανείς μιά φούχτα ριζοσπαστών διανοουμένων που τείνουν να εδρεύουν στις πολυτεχνικές σχολές - και των οποίων το περιοδικό *Radical Philosophy* παρά το γεγονός ότι έχει την μεγαλύτερη κυκλοφορία στον αγγλόφωνο κόσμο αγνοείται συστηματικά από την Οξφόρδη - ευρωπαϊκές ιδέες της φιλοσοφίας εισήχθησαν στην Βρετανία μέσω των τμημάτων της Αγγλικής Λογοτεχνίας, Κοινωνικών Επιστημών, κ.λ.π. (βλ. σ. 392) και σε καμιά περίπτωση από τους «επαγγελματίες φιλοσόφους» των φιλοσοφικών τμημάτων. Οι τελευταίοι μένοντας ανεπηρέαστοι από τις νέες ιδέες συνέχισαν να ασχολούνται με το ακριβές νόημα των λέξεων του καθημερινού λόγου και, μεταφέροντας την αγγλική εμμονή στην ιεραρχία στους χώρους της σκέψης, κράτησαν για τον εαυτό τους τον ρόλο μιας αριστοκρατίας του πνεύματος, μιας *second-order intelligentsia*, που θα έλεγε στους ιστορικούς, κοινωνιολόγους, ψυχολόγους, κ.λ.π., τί πραγματικά σκέπτονταν και πώς θάπρεπε να χειρίζονται τις έννοιές τους. Ποιος όμως θα τους άκουγε και γιατί; Ο απομονωτισμός των φιλοσόφων, με τη συνακόλουθη υπεροψία τους, εύλογο ήταν να οδηγήσει στη συρρίκνωση της επιστήμης τους και την αρτηριοσκλήρυνση των ιδεών τους.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω με δύο λόγια, ο εννοιολογικός συντηρητισμός της γλωσσικής φιλοσοφίας, ο αντιστορικός χαρακτήρας της, ο ακρωτηριασμός της κοινωνικής διάστασής της και ο πνευματικός σολιψισμός των ιδρυμάτων της βρέθηκαν να είναι ανάμεσα στους κύριους συντελεστές της κρίσης της. Τελικά η γλωσσική φιλοσοφία είναι μία αβλαβής φιλοσοφία που όμως πληρώνει γι' αυτό της το χαρακτηριστικό βαρύ τίμημα: δεν κάνει καμιά διαφορά σε τίποτα. Κατά την ρήση του Wittgenstein, «όλα τα αφήνει όπως είναι»¹.

1. Βλ. σημείωση 3 της σ. 393.

Πρέπει βέβαια να ειπωθεί ότι τελευταία συντελούνται στον αγγλοσαξωνικό χώρο έντονες εσωτερικές διεργασίες και ασκούνται κριτικές, όχι πια για το αν το Χ είναι η σωστή χρήση ή σωστό παράδειγμα χρήσης μιας συγκεκριμένης έννοιας, αλλά για τις ίδιες τις βασικές προϋποθέσεις της αναλυτικής φιλοσοφίας¹. Το τί θα προκύψει απ' αυτές τις διεργασίες δεν είναι σίγουρο. Το σίγουρο πάντως είναι ότι η αγγλική φιλοσοφία διέρχεται βαθιά κρίση, και ότι απ' αυτή κάτι θα προκύψει.

1. Μέσα από την αμφισβήτηση του δρόμου που είχε πάρει η «επίσημη» φιλοσοφία είδε τελευταία το φως μια νέα εταιρεία, η Society for Applied Philosophy. Πρωταρχικός της στόχος, όπως διακηρύσσει το περιοδικό της, είναι να συνδέσει την φιλοσοφία με τα πραγματικά προβλήματα της κοινωνικής ζωής, από την ηθική των πυρηνικών όπλων μέχρι την ηθική της δημοσιογραφίας και της γενετικής μηχανικής. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ιδρυτές της (κυρίως πανεπιστημιακοί του Surrey) την ονόμασαν «Εταιρεία Εφαρμοσμένης Φιλοσοφίας» προκειμένου να την αντιδιαστήσουν από τον φορμαλισμό και την στειρότητα της καθιερωμένης φιλοσοφίας.

THE DECLINE OF PHILOSOPHY IN BRITAIN TODAY - FIRST APPROACH TO ITS FEATURES AND CAUSES.

S u m m a r y

It is the basic contention of this paper that philosophy in Britain today is undergoing a deep crisis. Contemporary British philosophy is on the whole identified with linguistic analysis, the movement which has thoroughly dominated the British philosophic scene since the second world war.

At first the origins and the basic features of analytic philosophy are identified in an attempt to determine, through them, those elements which have led to its crisis. It is argued that despite its considerable merits (mainly, its revolutionary conception of meaning and of the relation of language to the world), analytic philosophy exhibits certain characteristics which given the once-powerful tradition of British philosophy represent a serious Amongst them the following are detected: its marginal character with little interest in society at large; its inability to touch on the great problems of traditional philosophy which it originally set out so triumphantly and self-confidently to solve; the interminable and sterile disagreements of its exponents about grammar and word usage; its insistence on «second-order», formalist, procedures with consequent alienation from the real issues of the real world; its increasing intellectual subordination to ideas imported from the U.S.A.

Among the reasons which have led to its present impoverishment and sterility the following are discussed: its intellectual conservatism, viz. the belief that the world is as common sense sees it and that therefore only concepts which stem from it are philosophically cogent; its ahistorical account of meaning which isolates and absolutises one set of conceptual or linguistic customs (what it calls «common sense»), derived from a particular society at a certain time, and quite arbitrarily poses them as eternal and unchangeable criteria of meaning; its exclusive occupation with meaning and the erroneous assumption that question of substance can be solved by appeal to questions of grammar alone; its avowed hostility to any kind of sociological approach, despite the fact that its very nature and conception of language presupposes a sociology; the intellectual solipsism of its institutions which is manifested in two ways, viz. (a) lack of cross-fertilization between philosophy and other related disciplines in British universities, and (b) isolation from European ideas of philosophy, such as structuralism, marxism and psychoanalysis, which have exerted dynamic influence on European thought.

The problem of the crisis of analytic philosophy is subtle and complex. What is attempted here is only a first approach to its features and possible causes.

Stavroula Tsinorema